

УДК 373.51

Б. М. Ренькас,
здобувач

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

У статті охарактеризовано сутність, особливості, цілі, зміст та форми профільного навчання.

Розглянуто основні підходи у реалізації профільного навчання старшокласників у практиці вітчизняних загальноосвітніх шкіл. Визначено місце та роль профільного навчання в розвитку сучасної системи середньої освіти.

Одним із пріоритетних завдань реформування сфери загальної середньої освіти в Україні є організація профільного навчання старшокласників. Актуальність такого навчання зумовлена потребами сьогодення – посиленням ключової місії школи у професійному визначенні старшокласників, створенням умов для розвитку творчої особистості, здатної ефективно працювати та навчатися упродовж усього життя.

Основними нормативними документами, що регламентують реформування освіти в Україні, законодавчо закріплено нові підходи до організації освіти у старшій школі. У Державній національній програмі "Освіта. Україна XXI століття" (1993 р.); Законах України: "Про освіту" (1991 р.), "Про загальну середню освіту" (1999 р.); Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001 р.); Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.); Концепції профільного навчання у старшій школі (2003 р.), Галузевій Програмі впровадження профільного навчання на 2008-2010 роки (2008 р.) визначено основні стратегічні завдання реформування системи освіти та сфери загальної середньої освіти, визнано організацію профільного навчання актуальним і своєчасним шляхом розбудови вітчизняної старшої школи.

Як наслідок, за останнє десятиліття в освітньому просторі системи загальної середньої освіти активно почали функціонувати ліцеї, гімназії, колеїуми, де профільність старшої школи утілюється на практиці. Проте, відповідно до Концепції профільного навчання у старшій школі, починаючи з 2003 року, профільне навчання запроваджується в усіх загальноосвітніх навчальних закладах, які надають повну загальну середню освіту.

Поряд із практичним становленням та реалізацією профільного навчання вітчизняними та зарубіжними дидактами, психологами, педагогами активно розроблялися теоретичні основи організації та функціонування профільного навчання. Учені розглядають концептуальні положення профілізації в різних її аспектах: концептуальні засади особистісно орієнтованого профільного навчання в загальноосвітній школі (А. Алексюк, Н. Бібік, А. Бойко, С. Гончаренко, І. Лернер, Ю. Мальований, О. Савченко, Б. Федоришин та ін.); сутність і особливості організації профільного навчання (С. Вольянська, Т. Захарова, П. Лернер, Л. Липова, І. Лікарчук, В. Огнев'юк, Ю. Пархомець, М. Піщалковська, Л. Покроєва, П. Сікорський, Н. Шиян та ін.); науково-методичний супровід (Н. Бібік, М. Бурда, Р. Вдовиченко, Т. Козлова та ін.); зміст навчання та організація навчально-виховного процесу в умовах профільного навчання (А. Баранников, Г. Вороніна, С. Вольянська, М. Гузик, О. Лазарев, Ж. Лістарова, А. Пентін, Г. Пічугіна, С. Рягін, А. Сологуб, С. Трубочева, Н. Чайченко та ін.); організація допрофільної підготовки в основній школі (Е. Аршанський, О. Алесєєва, А. Пінський, Г. Тахтамишева та ін.); психологічні аспекти профільного навчання (Г. Балл, І. Кон, П. Перепелиця, В. Рибалка, С. Максименко та ін.); організація профільного навчання в сільській школі (І. Осадчий, А. Самодрин, Н. Шиян, В. Люлька та ін.); організація профільного навчання в зарубіжній школі (М. Авраменко, А. Джуринський, Н. Кравець, К. Корсак, О. Локшина, О. Савченко та ін.); історія становлення профільно зорієнтованого навчання (С. Максименко, К. Корсак, І. Лікарчук, Н. Бібік та ін.), компаративний аналіз організації профільного навчання в різних країнах, (Н. Воскресенська, О. Лисова, О. Локшина, О. Овчарук, А. Сбруєва) тощо.

Напрацьований досвід організації профільного навчання разом з роботами вітчизняних науковців дає змогу визначити позитивні надбання та проблеми у практичному застосуванні профільного особистісно зорієнтованого навчання. Тому актуальним є осмислення його сутності, місця та ролі на нинішньому етапі розвитку сучасних загальноосвітніх навчальних закладів.

Метою даної статті є аналіз становлення профільного навчання у вітчизняній теорії та практиці.

Кращому розумінню сутності та особливості профільного навчання сприяє аналіз його в порівнянні з загальноосвітньою підготовкою. З точки зору С. Максименко, профільна підготовка як система має істотні відмінності від загальноосвітньої підготовки [1: 27]. Насамперед, вона вимагає необхідності орієнтації у світі професій та знання про їх вимоги до особистості. Для цього, на думку психологів, мають бути активізовані та сформовані провідні особливості психологічного сприйняття

професійного вибору: усвідомлення, конкретизація професійно-орієнтованих характеристик, орієнтація у світі професій [2: 7].

Наступна відмінність профільного навчання від загальноосвітньої підготовки розглядається як сукупність вимог з боку профільного навчання до особистості. Узагальнюючи їх, С. Максименко зазначає, що можна виділити такі їх основні групи: активізація, інтенсифікація навчальної діяльності, збільшення інтелектуального напруження, інтенсивне нарощування профільного навчального і продуктивного досвіду, підвищення рівня самоорганізації, саморегуляції, самостійності; підвищення уваги до рис характеру, які сприяють/заважають успішній напруженій продуктивній діяльності; відповідності потреб, мотивів, інтересів, схильностей, потягів, мотивів-емоцій специфіці профілю і професії; викликана необхідністю спеціалізації вимога до спілкування учня.

Указані вимоги утворюють закінчений загальний перелік і зумовлюють формування в учнів певних видів психологічної готовності особистості. Ці вимоги обов'язкові для кожного учня, хоча їх співвідношення між собою різне в залежності від домінуючого профілю навчання [2: 8-9].

Вищезазначене свідчить, що готовність до профільного навчання можна та необхідно розглядати як цілком самостійну психолого-педагогічну категорію, яка потребує активного застосування під час організації профільного навчання старшокласників. Психологічна готовність учня до профільного навчання може розглядатися як прояв готовності до усвідомленого вибору майбутньої професійної діяльності.

Дослідження науковців, аналіз вказаних вимог дає підстави стверджувати, що профільне навчання є дуже складним, системним за своїм змістом, функціями, характеристиками, ознаками, суб'єктами діяльності педагогічним явищем. Саме тому воно потребує та нині перебуває в стадії активних теоретичних та емпіричних досліджень, направлених на дефінітивне опрацювання проблеми, досягнення розуміння його цілей і змісту, узагальнення основних форм реалізації.

Насамперед, слід відмітити, що реалізація профільного навчання в старших класах загальноосвітньої школи не припинила наукову дискусію щодо самого терміну "профільне навчання". Аналіз наукових джерел дозволяє дійти висновку, що в основу поняття науковці закладають різні властиві профільному навчанню сутнісні ознаки. Автори терміном "профільне навчання" позначають широку сукупність педагогічних явищ та процесів, що відрізняються у своїх причинах, проявах і наслідках. Наведемо декілька визначень цього поняття, які відображають широту і неоднозначність авторських трактувань.

Так, О. Бугайов зазначає, що профільне навчання – тип диференціації та індивідуалізації навчання, за якого максимально враховуються інтереси, нахили та здібності учнів до певного виду діяльності [3: 9-10].

На думку Н. Побірченко, профільне навчання – це диференційоване за змістом навчання, у якому враховуються, в першу чергу, основні запити і професійні плани учнів [4].

Л. Покроєва визначає профільне навчання як засіб диференціації та індивідуалізації навчання, який дає можливість більш повно враховувати інтереси, нахили, здібності учнів, створює умови для їхнього навчання відповідно до професійних інтересів і намірів продовжувати освіту [5: 49].

З точки зору Р. Бессонова, профільне навчання – освітній процес в профільних класах ліцеїв та гімназій, направлений на інтенсифікацію соціально-професійного самовизначення старшокласників шляхом диференціації навчання на підставі врахування здібностей і інтересів [6: 29].

Аналіз зазначених вище понять показує, що, незважаючи на розбіжності термінологічного плану, слід відзначити, проте, їхні спільні сутнісні особливості, до яких, на нашу думку, належать:

- забезпечення диференціації та індивідуалізації навчання;
- врахування інтересів, нахилів, здібностей;
- забезпечення умов для професійного самовизначення старшокласників.

Варто зазначити, що з прийняттям у 2003 р. Концепції профільного навчання в старшій школі найбільш уживаним стає трактування профільного навчання, яке подано у ній.

Проте, на нашу думку, слід відмітити, що оскільки профільне навчання реалізується в системі загальноосвітньої підготовки, то дане твердження дає підстави сформулювати його як вид особистісно орієнтованого диференційованого навчання, який у системі загальноосвітньої підготовки направлений на інтенсифікацію процесів усвідомленого вибору майбутньої професійної діяльності на основі максимального врахування індивідуальних здібностей, інтересів, потреб молоді особистості.

Існуюче розмаїття підходів до визначення поняття "профільне навчання" відтворює та, водночас, створює творче підґрунтя для реалізації профільного навчання в практиці загальноосвітніх шкіл. Тому аналіз праць з проблем профільного навчання в галузі педагогіки та психології дозволяє відмітити різні підходи, які застосовують загальноосвітні навчальні заклади під час реалізації профільного навчання в старшій школі.

Так авторська школа М. П. Гузика пропонує систему, в основі якої принцип – реалізація профільного навчання через розвиток природних здібностей дітей [7].

Аналогічної думки дотримується Г. Покиданов, який вважає, що дуже багато проблем у суспільстві (не тільки в освіті й науці) можна буде розв'язати тоді, коли вся справа навчання й виховання буде будуватися на основі природних здібностей кожної людини [8].

Схожі міркування висловлює О. Кабардін. Він пов'язує основні організаційні аспекти профільного навчання з переходом загальноосвітніх навчальних закладів до продуктивного типу навчання. Основний аргумент – школі потрібно відмовитися від передавання "суми знань", а взяти за мету розвиток творчих здібностей [9].

Ідею продуктивного навчання підтримує Л. Белова, яка вважає, що запровадження профільного навчання вимагає перегляду змісту навчально-виховного процесу в напрямку перетворення з репродуктивного у продуктивний, здатний підготувати учнів не лише до творчого застосування набутих знань і навичок, а й постійного самовдосконалення [10].

У педагогічній теорії і практиці відбувається активний обмін думками з приводу мети профільного навчання, основних результатів, які очікує суспільство та особистість внаслідок його реалізації.

Так К. Корсак акцентує на тому, що стратегічною метою запровадження профільного навчання є підвищення людського капіталу [11: 26].

І. Ареф'єв метою профільного навчання старшокласників вважає необхідність покращити якість загальної освіти, забезпечити глибоку і спеціалізовану підготовку учнів з урахуванням їх індивідуальних здібностей і здібностей у декількох освітніх областях [12: 49].

С. Є. Вольянська зазначає, що мета профільного навчання сприяти поширенню індивідуалізації та диференціації, упровадженню інформаційних технологій, дистанційного навчання та інших педагогічних інновацій, здійсненню неперервної професійної освіти, що є гарантом успішної соціалізації особистості та основою соціально-економічного розвитку суспільства [13: 3].

На думку С. Бобрової, профільна школа покликана не стільки забезпечити базу вибору певного напрямку професійної діяльності, скільки сприяти оформленню поглядів на подальше соціальне та трудове проектування свого життя. Правильний вибір майбутньої професії або роду занять – це визначення успішності всього життя особистості [14: 6].

Зазначене, на нашу думку, дозволяє сформулювати загальну мету профілізації старшої школи – надати якісний рівень загальноосвітньої та профільної підготовки через реалізацію узгоджених з особистісними та суспільними потребами навчальних планів задля формування життєво та соціально значущих універсальних компетенцій.

Більш глибокому розумінню сутності, місця і ролі профільного навчання як педагогічного явища у розвитку сучасних загальноосвітніх навчальних закладів сприяє, на нашу думку, з'ясування його цілей та змісту.

На думку С. Є. Вольянської, складники цілей профільного навчання мають комплексний характер і покликані реалізувати ідеї гуманістичної педагогіки. До них дослідник відносить: соціально-педагогічні, організаційно-методичні, універсальні компетенції [13: 9].

Цілі профільного навчання узгоджуються зі змістом профільної освіти, який А. Самодрин пропонує розглядати як систему наукових знань, умінь і навичок, засвоєння яких забезпечує формування в учнів наукового світогляду; умови особистісно орієнтованої перетворюючої діяльності, спрямованої на відтворення і розвиток людини культури на засадах генетичної програми особистості; всебічний розвиток розумових, фізичних здібностей та системи емоційно-ціннісних уявлень про світ як багатокомпонентний об'єкт, а також розвиток профільно-диференційованих інтересів з метою максимальної соціалізації та творчої самореалізації особистості.

До головних чинників реалізації змісту профільної освіти, з точки зору А. Самодрини, належать:

- комплексний системний підхід до побудови освітньої траєкторії варіанту освіти;
- виховання людини, здатної впливати на власну освітню траєкторію;
- взаємообумовлюючий характер діяльнісного, ціннісно-сміслового та компетентнісного підходів;
- пріоритет національних та культурних цінностей;
- можливість саморегуляції в умовах нелінійних змін у розвитку суспільства;
- оволодіння саморефлексією;
- проектування власних програм досягнення успіху;
- формування уміння "вчитися";
- генерування ідей, пізнавальної активності [15: 12-13].

Проте, науковцями доведено, що зміст сучасної шкільної освіти недостатньо адаптований до майбутніх потреб учнів. Проблему змісту профільної освіти необхідно вирішувати на державному рівні із залученням широкого кола науковців і практиків, відповідно до Програми "Освіта", де зазначено, що оновлення змісту освіти... передбачає приведення його у відповідність до сучасних потреб особи й суспільства.

Аналіз літератури стосовно функціонування профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах свідчить, що за останнє десятиріччя склалися різноманітні форми його організації. Їх поділяють на внутрішньошкільні та зовнішні форми профілізації. До внутрішньошкільних форм відносять однопрофільні загальноосвітні навчальні заклади; багатoproфільні загальноосвітні навчальні заклади; профільні класи в загальноосвітніх навчальних закладах; профільні групи в багатoproфільних загальноосвітніх навчальних закладах; профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами загальноосвітніх навчальних закладів; динамічні профільні групи (у тому числі, різновікові). Зовнішніми формами профілізації є: міжшкільні профільні групи району, міста, шкільного округу; профільна школа інтернатного типу; міжшкільний навчально-виробничий комбінат; загальноосвітні навчальні заклади у кооперації з навчальними закладами вищої, середньої і початкової професійної освіти; загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих навчальних закладів; опорні профільні школи; профільне навчання на базі спеціалізованих художніх, спортивних, музичних шкіл.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що побудова моделей профільного навчання базується на освітніх запитах і потребах учнів, перспективах подальшої освіти випускників школи. Суттєвим недоліком та проблемою, проте, є необхідність значного урахування кадрових можливостей і матеріальної бази школи, що або звужує можливості щодо забезпечення освітніх потреб або розширює їх.

Водночас, слід відмітити, що на сучасному етапі перевага практиками надається багатoproфільним моделям, тому що, як обґрунтовує Н. Побірченко, багатoproфільний заклад може максимально задовольняти освітні запити щодо профільного навчання [4].

Разом з тим, аналіз вітчизняного досвіду впровадження профільного навчання у старшу школу загальноосвітнього навчального закладу дозволяє виділити основні протиріччя та проблеми, які окреслюють фахівці.

Так, Л. І. Даниленко та Ю.В. Шукевич наголошують, що сьогодні перед загальною середньою освітою стоїть завдання подальшого вдосконалення її якості. Особлива відповідальність за якість освіти, загалом, і фахову підготовку учнів, зокрема, лежить на профільних загальноосвітніх навчальних закладах. З одного боку, в таких закладах освіти неодмінно потрібно виконувати державний компонент, який є єдиним для всіх, з другого – відповідати профілю навчального закладу, що потребує збагачення освіти за рахунок нових або оновлених предметів, курсів і спецкурсів, а це інколи значно обтяжує навчально-виховний процес. Кожний такий заклад шукає власні шляхи подолання визначеного протиріччя і вирішення конкретних освітніх завдань [16: 16-17].

Узагальнюючи результати аналізу наукових, фахових, інформаційних джерел стосовно реалізації профільного навчання значимо, що організація профільного навчання, коли враховується бажання учня, думка батьків і вчителів, надає можливість:

- здійснити особистісно орієнтоване диференційоване навчання учнів;
- більш глибоко розвинути здібності учнів, їхні нахили;
- забезпечити якісні знання з профільних дисциплін на рівні сучасних вимог;
- підготувати випускника ринково конкурентоздатного;
- обумовити вибір випускником професійної діяльності.

У цьому, з нашої точки зору, полягає особливість місця та ролі профільного навчання в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Максименко С. Психологічний супровід профільного навчання. Теоретичні основи // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2005. – № 5. – С. 27-28.
2. Готовність учня до профільного навчання / Упоряд.: В. Рибалка. За заг. ред. С. Максименка, О. Главник. – К.: Мікрос-СВС, 2003. – 112 с.
3. Бугайов О. І. Диференціація навчання у загальноосвітній школі: методичні рекомендації. – К.: Освіта, 1992. – 32 с.
4. Побірченко Н. А. Формула успіху. Профільне навчання: теорія і практика. – К.: Вид. дім "Шкільний світ", 2005. – 96 с.
5. Покроєва Л. Структура, моделі профільного навчання. Організація профільного навчання в старшій школі / Упоряд. Н. Мурашко. – К.: Шк. світ, 2007. – 120 с.
6. Бессонов Р. В. Інтенсифікація і оптимізація процесу навчання учнів профільних класів // Педагогіка. – 2007. – № 1. – С. 28-33.
7. Гузик М. Профільне навчання: як організувати, не зруйнувавши школу. – К.: Видавничий дім "Шкільний світ", 2005. – 92 с.
8. Покиданов Г. Деякі міркування щодо профільного навчання // Завуч. – 2005. – № 4. – С. 20-25.
9. Кабардін О. Профільна школа // Завуч. – 2002. – № 23-24. – С. 18-19.

10. Белова Л. Етапи переходу на профільне навчання // Організація профільного навчання в старшій школі/ Упоряд. Н. Мурашко. – К.: Шк. світ, 2007. – 120 с.
11. Корсак К. Як Європа профілює свою старшу середню школу // Завуч. – 2004. – № 16. – С. 25-33.
12. Арефьев И. П. Подготовка учителя к профильному обучению старшеклассников // Педагогика. – 2003. – № 5. – С. 49-55.
13. Вольянська С. Є. Організація профільного навчання в загальноосвітній школі в умовах регіону: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – Харків, 2006. – 26 с.
14. Боброва С. Профільне навчання – шлях до професійної кар'єри // Завуч. – 2008. – № 7. – С. 5-8.
15. Самодрин А. П. Організація діяльності профільно-диференційованої школи // Рід. шк. – 1998. – № 6. – С. 60-63.
16. Модернізація освітнього процесу в ліцеї економічного профілю: Наук.-метод. посібник / За ред. Л. І. Даниленко, Ю. В. Шукевича. – К.: Логос, 2004. – 130 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.12. 2009 р.

Ренькас Б. М. Место и роль профильного обучения в развитии современных общеобразовательных школ.

В статье характеризуются суть, особенности, цели, содержание и формы профильного обучения. Рассматриваются основные подходы, используемые в реализации профильного обучения старшеклассников в практике отечественных общеобразовательных учебных заведений. Определено место и роль профильного обучения в развитии современной системы среднего образования.

Renkas B. M. Place and Role of Specialized Training in Modern General Education Schools.

In the article the nature, characteristics, objectives, content and forms of specialized training are characterised. The main approaches in the implementation of specialized training for students in the practice of national schools are considered. The place and role of education in the development of the modern system of secondary education is defined.